

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Нагія ДУДАР,
незалежний експерт

Людмила ШАНГІНА,
директор соціальних програм
Центру Разумкова

Останнім часом Церква щодалі більше стає активним учасником суспільно-політичних процесів в Україні. У цьому контексті актуальним є дослідження громадської думки про роль релігії і Церкви в житті суспільства, ставлення населення до Церкви як суспільного інституту, характер потреб громадян у діяльності Церкви¹.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що в Україні існує досить висока суспільна потреба в релігії і Церкві. Більшість громадян, незалежно від їх релігійного самовизначення, акцентують увагу на важливості соціальної складової діяльності Церкви, її активної участі у вирішенні суспільно значимих проблем.

Місце релігії в системі першочергових життєвих потреб та орієнтацій

Релігія в умовному рейтингу важливих життєвих потреб громадян посідає 17 місце (з 19 запропонованих для вибору). Перші місця посідають потреби, що стосуються приватного життя, та чинники забезпечення його гідного рівня. Така ситуація є цілком зрозумілою, з огляду на складність економічного становища українського суспільства, значна частина якого вже тривалий час перебуває на межі виживання. Водночас, число респондентів,

які визначають релігію важливим аспектом власного життя сягає 50-55%, що свідчить про значну суспільну потребу в релігії².

Тому і в життєвих орієнтаціях переважна більшість громадян віддають безумовний пріоритет турботі про сім'ю (79,6%) та про себе (58,1%). Служіння Богові відсувається на третю позицію — 32,4%, а останні місця посідають служіння суспільству — 27,5%, та державі — 19,8%. Природно, що рівень значимості служінню Богу суттєво відрізняється в різних за релігійним самовизначенням групах, але ступінь безумовної пріоритетності варіюється несуттєво (див. таблицю).

Пріоритети життєвих орієнтацій громадян*,
% опитаних

	Серед усіх опитаних					Віруючі					Вагаються між вірою і невір'ям					Невіруючі								
	Згоден		Не згоден			Згоден		Не згоден			Згоден		Не згоден			Згоден		Не згоден						
	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше, не згоден	Не згоден	Разом	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше, не згоден	Не згоден	Разом	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше, не згоден	Не згоден	Разом	Скоріше, не згоден	Не згоден	Разом			
Перш за все, людина повинна дбати про свою сім'ю	79,6	18,2	97,8	1,0	0,5	1,5	77,7	19,9	97,6	1,0	0,4	1,4	87,0	11,4	98,4	1,3	0,0	1,3	76,3	21,9	98,2	0,0	0,9	0,9
Перш за все, людина повинна дбати про себе	58,1	31,4	89,5	5,5	3,8	9,3	55,8	33,9	89,7	5,0	3,9	8,9	63,6	25,4	89,0	6,5	3,9	10,4	60,7	29,0	89,7	6,5	2,8	9,3
Перш за все, людина повинна служити Богові	32,4	25,2	57,6	18,9	16,1	35,0	44,8	29,7	74,5	14,8	5,5	20,3	20,4	24,5	44,9	26,6	17,8	44,4	4,2	9,8	14,0	24,3	52,3	76,6
Перш за все, людина повинна служити суспільству	27,5	35,6	63,1	17,7	13,3	31,0	28,5	36,3	64,8	16,6	12,8	29,4	28,7	34,7	63,4	16,7	13,8	30,5	25,4	34,7	60,1	22,1	14,6	36,7
Перш за все, людина повинна служити державі	19,8	35,5	55,3	21,3	16,3	37,6	21,7	30,0	58,6	20,7	14,3	35,0	18,8	34,2	53,0	21,1	18,3	39,4	16,4	34,6	51,0	19,6	22,9	42,5

* У таблиці не наведені відсотки тих, хто не визначився з відповіддю.

¹ Аналогічне загальнонаціональне дослідження було проведене у 2000р. Його результати див.: Центр Разумкова 2000. — Київ, 2001, с.267-280. За більшістю соціологічних показників суттєвих змін не спостерігається, і в цих випадках порівняння з попереднім опитуванням не наводиться. Очевидно, що за результатами двох досліджень можна лише констатувати певні зміни в громадській думці, але недостатність статистичного матеріалу не дозволяє робити висновки про наявність сталих тенденцій.

² За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 7-16 серпня 2002р. в усіх регіонах України. Опитані 2004 респонденти віком від 18 років. Похибка вибірки становить 2,3%. Рейтинг важливих життєвих потреб громадян наведений у статті Л.Шангіної "Середній клас як суб'єкт громадської активності", розміщеній у цьому журналі.

³ Варіант відповіді "згоден".

Характеристики суспільної значимості релігії, % опитаних												
	Серед усіх опитаних			Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невірючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбідніших прошарків суспільства в разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	82,9	8,4	8,7	84,6	8,4	7,0	86,0	6,8	7,2	80,0	9,8	10,2
Релігія культивує моральність і духовність людей	77,0	12,5	10,5	88,2	6,0	5,8	73,4	12,5	14,1	42,5	36,4	21,0
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	68,2	17,4	14,4	79,4	9,8	10,8	62,2	20,5	17,3	39,1	44,2	16,7
Релігія є одним із чинників демократизації суспільства	51,4	24,6	24,0	60,0	17,5	22,5	44,8	28,0	27,2	33,2	43,9	22,9
Релігійні організації беруть слабку участь в соціальній роботі (допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім)	44,8	34,3	20,9	38,8	42,8	18,4	51,8	26,6	21,6	62,4	13,1	24,5
Релігія є елементом політичного життя	44,6	35,0	20,4	42,3	37,0	20,7	48,1	31,4	20,5	54,4	31,0	14,6
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	35,0	43,6	21,4	31,9	49,1	19,0	38,0	39,0	23,0	44,9	32,7	22,4
Релігія не впливає на життя суспільства	28,8	61,8	9,4	24,0	67,1	8,9	35,0	57,3	7,7	37,4	55,1	7,5
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	18,8	63,2	18,0	10,6	76,1	13,3	23,4	54,5	22,1	41,1	33,6	25,3
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	17,1	66,2	16,7	9,3	78,1	12,6	17,1	62,1	20,8	47,4	31,6	21,0
Релігія відмирає і у майбутньому зникне зовсім	6,6	77,1	16,3	4,3	84,5	11,2	6,8	73,6	19,6	14,6	62,4	23,0
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	29,2	47,6	23,2	21,1	58,2	20,7	36,1	35,9	28,0	52,1	27,7	20,2

Роль релігії в житті суспільства

Узагальнення даних, наведених у таблиці “Характеристики суспільної значимості релігії”, дає підстави припустити, що суспільна потреба в релігії визначається переважно її духовною і соціокультурною складовими⁴: здатністю до культивування моральності та духовності людини (цю здатність релігії відзначили 77,0% опитаних) та до відродження національної самосвідомості й культури (68,2%).

Водночас, важливою для громадян виявилася і соціополітична складова — понад половини (51,4%) опитаних вважають, що “релігія є одним із чинників демократизації суспільства”. Примітно, що на цю рису релігії вказали 60,0% віруючих, 44,8% з числа тих, хто вагається між вірою і невір'ям, та 33,2% невірючих⁵. Отже, можна припустити, що суспільна потреба в релігії значною мірою визначається саме її соціополітичною складовою.

Привертає увагу та обставина, що досить значна частка респондентів (29,2%) відзначили, що “релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини”. Причому з таким твердженням згоден більш ніж кожен п'ятий (21,1%) віруючий та 36,1% з числа тих, хто вагається між вірою і невір'ям (на підставі чого можна припустити, що саме ця недостатня відповідність релігії запитам сучасної людини і є однією з причин зазначених коливань).

Аналіз масиву даних дозволяє з'ясувати, що серед віруючих, які вважають релігію мало пристосованою до потреб сучасної людини, 86,6% складають православні. Таким чином, можна зауважити, що дискусії навколо проблем реформування ортодоксального православ'я, не позбавлені підстав.

Роль Церкви в суспільстві

З твердженням про те, що “Церква в першу чергу несе відповідальність перед Богом, тому ні суспільство, ні держава не повинні вимагати від неї дотримання їх інтересів”, погодилися 58,2% опитаних, (серед віруючих — погодилися 68,2%; тих, хто вагається, — 55,6%; невірючих — 29,0%), не погодилися — 26,9% (див. діаграму).

⁴ Не враховуючи потреби людини в спілкуванні з Богом. Ця потреба розглядається в статті Биченка А., Дудар Н. “Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості”, розміщеної у цьому журналі.

⁵ Розподіл респондентів на групи здійснений на підставі їх релігійного самовизначення. Поняття “віруючий”, “невірючий”, “вагаються між вірою і невір'ям” означають “респонденти, які віднесли себе до: віруючих; невірючих; тих, хто вагається між вірою і невір'ям”, — і вживаються як синонімічні.

Отже, понад чверті громадян вважають, що Церква у своїй діяльності має враховувати інтереси суспільства та держави. Примітно, що такої думки дотримуються значна частина віруючих, на підставі чого можна припустити, що значимість Церкви у своєму житті вони пов'язують не лише з її прямим призначенням, але й з її участю у суспільних справах.

Загальна оцінка ролі Церкви в сучасному українському суспільстві суттєво залежить від релігійного самовизначення. Позитивну роль Церкви визнають більшість (68,3%) віруючих, тоді як серед невіруючих таку думку поділяють майже вчетверо менше (18,1%) опитаних (див. таблицю).

Роль Церкви в сучасному українському суспільстві, % опитаних				
	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Церква відіграє позитивну роль	53,0	68,3	40,6	18,1
Церква не відіграє помітної ролі	31,0	21,3	41,9	51,6
Церква відіграє негативну роль	4,0	1,6	4,1	12,6
Інше	1,9	1,0	2,3	2,3
Важко відповісти	10,1	7,8	11,1	15,4

Водночас, майже кожен третій (31,0%) громадянин переконаний, що Церква не відіграє помітної ролі в суспільстві. Привертає увагу те, що таку думку поділяє більш ніж кожен п'ятий (21,3%) з числа віруючих. Аналіз масиву даних свідчить, що така позиція не корелює з переконанням віруючого в тому, що Церква й не має відігравати помітної ролі в суспільстві, оскільки вона несе відповідальність, перш за все, перед Богом. Отже, є певні підстави для припущення про те, що значима частина віруючих вважають за доцільне підвищення ролі Церкви в суспільстві, збільшення її присутності в суспільно значимих справах.

Релігія і Церква та політика

Вплив релігійного самовизначення на ставлення до соціальних і політичних інститутів. У ставленні до соціальних і політичних інститутів між групами за релігійним самовизначенням суттєвих розбіжностей

немає — за винятком ставлення до Церкви (врізка “*Ставлення громадян до соціальних і політичних інститутів*”, таблиця “*Чи довіряєте Ви наступним соціальним і політичним інститутам?*”).

Повністю довіряють Церкві загалом 28,8% громадян, це найвищий показник серед соціальних і політичних інститутів. Природно, що серед віруючих частка тих, хто повністю довіряють Церкві є найвищою і складає 39,7% опитаних. Серед тих, хто вагається цей показник становить 19,2%; серед невіруючих — 4,2%. Існує й обернена залежність: повну недовіру до Церкви висловив кожен десятий віруючий (10,1%), більш ніж кожен п'ятий (21,8%) з числа тих, хто вагається, та 39,8% невіруючих.

Відчутної залежності між релігійним самовизначенням і рівнем підтримки діяльності центральних органів влади та суду в Україні не спостерігається (врізка: таблиця “*Чи підтримуєте Ви діяльність наступних органів влади та державних інститутів?*”). Рівень підтримки діяльності цих структур є однаково низьким як серед віруючих, так і серед невіруючих та тих, хто вагається між вірою і невір'ям.

Водночас, можна відзначити дещо вищий рівень підтримки силових структур та місцевих органів влади з боку віруючих. Наприклад, діяльність Збройних Сил України повністю підтримують 27,5% віруючих і 20,6% невіруючих; обласних державних адміністрацій — 12,4% віруючих, і лише 7,5% невіруючих.

Вплив релігійної організації на політичні переконання громадян. Ту чи іншу міру належності до певних релігійних організацій засвідчили 73,3% опитаних. Майже кожен десятий (9,7%) з цього числа визнав, що релігійна організація тією чи іншою мірою справляє вплив на його політичні переконання. Серед віруючих такої вплив визнали 12,6% опитаних; серед тих, хто вагається — 4,9% (таблиця “*Чи впливає на Ваші політичні переконання позиція релігійної організації, до якої Ви себе відносите?*”).

Враховують позиції своїх релігійних організацій 24,2% вірних УГКЦ (переважно — 14,4%; частково — 9,8%). У православних цей показник майже втричі нижчий — 8,5%. Залежно від

Чи впливає на Ваші політичні переконання позиція релігійної організації, до якої Ви себе відносите?								
% тих, хто відносить себе до релігійної організації								
	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За конфесійною належністю		За належністю до деномінації	
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	Православні	Греко-католики	УПЦ	УПЦ-КП
Я сам формую свої політичні погляди	48,3	42,2	58,8	78,8	48,5	37,1	42,9	48,7
На мої політичні переконання найбільше впливають телебачення, преса тощо	14,0	14,1	12,7	11,1	14,7	9,8	14,3	10,5
На мої політичні переконання зовсім не впливає позиція моєї релігійної організації	13,4	13,5	14,2	6,1	13,5	14,4	18,5	15,9
Політичні питання не порушуються і не обговорюються в мої релігійній організації	9,1	11,5	5,6	1,0	8,8	9,1	11,9	7,2
На мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації	4,9	6,2	3,0	1,0	4,5	9,8	3,0	6,9
Так, я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в мої релігійній організації	4,8	6,4	1,9	0,0	4,0	14,4	6,5	5,4
Інше	0,5	0,5	0,4	1,0	0,5	0,0	0,0	0,4
Важко відповісти	5,0	5,6	3,4	1,0	5,5	5,4	2,9	5,0

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Чи довіряєте Ви наступним соціальним і політичним інститутам?
% опитаних

	Повністю довіряю	Скоріше довіряю, ніж ні	Скоріше не довіряю	Повністю не довіряю	Важко відповісти
ЗМІ України	11,6	39,5	25,5	18,6	4,8
<i>Віруючі</i>	12,9	39,3	24,6	17,6	5,6
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	11,1	40,4	28,2	17,4	2,9
<i>Невіруючі</i>	8,4	42,5	23,4	22,4	3,3
ЗМІ Росії	10,3	35,5	21,4	16,2	16,6
<i>Віруючі</i>	10,1	33,6	20,8	15,8	19,7
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	10,6	39,0	22,6	15,8	12,0
<i>Невіруючі</i>	8,4	42,1	19,6	17,3	12,6
Західним ЗМІ	6,9	25,3	18,9	19,5	29,4
<i>Віруючі</i>	7,0	25,2	17,4	18,0	32,4
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	6,0	26,9	20,5	21,5	25,1
<i>Невіруючі</i>	6,5	25,2	19,2	21,0	28,1
Профспілкам	6,6	17,8	17,5	35,6	22,5
<i>Віруючі</i>	7,6	17,9	15,8	33,0	25,7
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	6,2	14,5	19,2	41,6	18,5
<i>Невіруючі</i>	4,7	20,0	17,2	38,6	19,5
Церкві	28,8	32,4	12,1	17,8	8,9
<i>Віруючі</i>	39,7	35,6	8,2	10,1	6,4
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	19,2	33,5	15,3	21,8	10,2
<i>Невіруючі</i>	4,2	21,8	17,6	39,8	16,6
Політичним партіям	3,8	14,2	30,1	43,1	8,8
<i>Віруючі</i>	4,3	13,6	30,5	41,4	10,2
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	3,6	12,5	33,0	43,9	7,0
<i>Невіруючі</i>	2,8	16,8	23,4	49,5	7,5
Громадським організаціям	5,4	24,1	22,2	29,7	18,6
<i>Віруючі</i>	5,8	22,3	23,4	27,8	20,7
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	4,7	26,5	21,8	32,5	14,5
<i>Невіруючі</i>	4,7	28,0	17,8	32,7	16,8

Чи підтримуєте Ви діяльність наступних органів влади та державних інститутів?
% опитаних

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
Президент України	7,1	31,1	56,0	5,8
<i>Віруючі</i>	7,4	30,6	55,9	6,1
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	6,5	33,2	54,4	5,9
<i>Невіруючі</i>	5,6	32,2	57,9	4,3
Верховна Рада України	5,2	35,3	51,9	7,6
<i>Віруючі</i>	6,3	34,6	51,1	8,0
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	3,6	36,4	52,2	7,8
<i>Невіруючі</i>	3,3	35,5	56,1	5,1
Уряд України	6,9	39,7	44,5	8,9
<i>Віруючі</i>	7,2	40,5	42,9	9,4
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	7,8	39,2	45,7	7,3
<i>Невіруючі</i>	4,7	37,2	50,7	7,4
Суд в Україні	9,1	33,0	42,4	15,5
<i>Віруючі</i>	9,9	32,8	40,8	16,5
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	7,2	34,1	45,7	13,0
<i>Невіруючі</i>	9,3	33,6	43,9	13,2
Збройні Сили України	25,3	34,3	29,3	11,1
<i>Віруючі</i>	27,5	33,8	26,7	12,0
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	23,5	35,1	31,8	9,6
<i>Невіруючі</i>	20,6	32,7	36,4	10,3
Служба безпеки України	18,1	33,4	30,8	17,7
<i>Віруючі</i>	18,8	33,6	29,0	18,6
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	19,9	33,3	32,3	14,5
<i>Невіруючі</i>	13,1	31,8	36,0	19,1
Органи внутрішніх справ (міліція)	12,2	32,2	46,5	9,1
<i>Віруючі</i>	13,6	31,9	44,9	9,6
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	11,7	32,9	47,2	8,2
<i>Невіруючі</i>	7,9	29,4	56,5	6,2
Органи прокуратури	11,4	32,6	39,5	16,5
<i>Віруючі</i>	12,9	31,4	38,0	17,7
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	10,9	36,8	38,9	13,4
<i>Невіруючі</i>	7,4	31,2	46,5	14,9
Обласні державні адміністрації	11,3	35,7	38,0	15,0
<i>Віруючі</i>	12,4	35,3	35,9	16,4
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	9,8	39,4	38,3	12,5
<i>Невіруючі</i>	7,5	31,5	46,9	14,1
Районні державні адміністрації	10,8	36,7	37,3	15,2
<i>Віруючі</i>	11,9	36,0	35,7	16,4
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	8,9	41,1	37,8	12,2
<i>Невіруючі</i>	7,9	32,1	43,3	16,7
Органи місцевого самоврядування	13,5	39,2	35,9	11,4
<i>Віруючі</i>	14,7	39,1	35,3	10,9
<i>Вагаються між вірою і невір'ям</i>	12,8	41,1	35,2	10,9
<i>Невіруючі</i>	9,3	35,0	41,1	14,6

деномінаційної належності він становить 9,5% серед православних віруючих, які віднесли себе до УПЦ, та 12,3% — серед тих, що віднесли себе до УПЦ-КП⁶.

Кого б обрали Президентом України різні за релігійним самовизначенням групи громадян, “якби вибори Президента відбувалися наступної неділі?”. На гіпотетичних виборах⁷ усі опитані, незалежно від релігійного самовизначення, обрали б В.Ющенка. Йому віддали б голоси найбільш значимі частки респондентів: віруючих — 27,8%; тих, хто вагається — 22,3%; невіруючих — 15%.

Другу позицію віруючі та невіруючі віддали б П.Симоненку — 9,8% та 11,7%, відповідно. Ті, хто вагається вивели б на другу позицію В.Медведчука з 9,6% голосів. Третю позицію віруючі (6,8%) та ті, хто вагається (6,2%), віддали б Ю.Тимошенко, а невіруючі — О.Морозу (8,9% голосів).

Віруючі були б більш активними на виборах — лише 9,2% виявили намір не брати в них участі; серед невіруючих такі наміри мають 15,4% громадян.

⁶ Наводяться відповіді лише тих опитаних, які ідентифікували себе як вірні УПЦ, УПЦ-КП або УГКЦ, оскільки інші групи респондентів виявилися недостатньо чисельними для статистичного аналізу.

⁷ До анкети були внесені 11 кандидатур: Н.Вітренко, О.Дубина, А.Кінах, В.Литвин, В.Медведчук, О.Мороз, В.Семиноженко, П.Симоненко, С.Тігіпка, Ю.Тимошенко, В.Ющенко.

Геополітичні орієнтації. Симпатії найбільш значимих часток усіх груп опитаних розподілені між Росією, ЄС та країнами СНД (див. таблицю).

Який напрям зовнішньої політики є пріоритетним для України? % опитаних				
	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
З Росією	32,9	31,0	31,4	43,9
Відносини з країнами Європейського Союзу	25,8	28,6	23,2	15,4
З країнами СНД	21,2	18,8	27,8	19,6
З США	5,0	4,7	5,9	6,1
З іншими країнами	2,8	3,1	2,8	0,9
Важко відповісти	12,3	13,8	8,9	14,1

Привертає увагу та обставина, що частка віруючих, орієнтованих на ЄС (28,6%), є відчутно більшою, ніж невіруючих (15,4%). Натомість, на Росію орієнтуються 43,9% невіруючих і 31,0% віруючих.

Ці відмінності корелюють з регіональними особливостями показників рівня та конфесійної визначеності релігійності: частка віруючих переважає у Західному регіоні країни, де домінуючою Церквою є УГКЦ, переважно зорієнтована на Захід; натомість, переважно невіруючі жителі Сходу та Півдня тяжіють до Росії.

Підсумовуючи, можна відзначити, що релігійне самовизначення певним чином позначається на політичних орієнтаціях і політичній поведінці громадян. Тому має підстави переконання значної частини (44,6%) респондентів у тому, що “релігія є елементом політичного життя”⁸.

Міжцерковні конфлікти та питання “істинної Церкви” та “національно зорієнтованої Церкви”

Як свідчать дані, наведені в таблиці “*Причини міжцерковних конфліктів*”, громадська думка в цьому

Причини міжцерковних конфліктів,* % опитаних				
	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	47,4	43,5	50,2	63,5
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	32,0	30,9	32,4	37,2
Конфлікти між Церквами є суто політичними	17,2	17,3	17,2	16,5
Суть конфліктів у національному питанні	14,2	14,0	15,4	12,9
Тому, що “істинна Церква” повинна довести свою перевагу над іншими	8,8	9,3	8,2	7,3
Інше	2,4	2,5	2,6	1,0
Важко відповісти	16,9	17,9	17,5	9,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

⁸ Див.: таблиця “*Характеристики суспільної значимості релігій*” на с.7.

⁹ Показник релігійної толерантності визначається тут як відсоток респондентів, які відзначили у тій чи іншій формі право на існування всіх релігій.

питанні є відмінною від позицій, що їх, як правило, висувують речники конфліктуючих церков.

Головними причинами міжцерковних конфліктів громадяни вважають переважно, по-перше, жадання влади з боку ієрархів; по-друге — прагнення церковного майна та будівель.

На першу причину вказали 47,4% опитаних; з числа віруючих — 43,5%. Примітним є зростання зазначених показників, порівняно з результатами опитування 2000р. Тоді на цю причину міжцерковних конфліктів вказали 39,4% респондентів; з числа віруючих — 36,0%.

Другу причину відзначили 32,0% усіх опитаних; з числа віруючих — 30,9%. Тут також відзначається зростання показників — у 2000р. на цю причину вказали 22,5% респондентів; з числа віруючих — 22,0%.

Натомість, на політичний характер конфліктів вказали дещо менше опитаних, ніж у 2000р.: 17,2% проти 19,9%; з числа віруючих — 17,3% проти 21,0%.

Лише 14,2% опитаних вказали на зв'язок між міжцерковними конфліктами та національним питанням; 8,8% — на необхідність доведення “істинною Церквою” її переваги над іншими. Слід відзначити зростання частки респондентів, які вважають причиною міжцерковних конфліктів національне питання. Показники стосовно доведення переваг “істинної Церкви” не змінилися, — у 2000р. на цю причину вказали 9,0% респондентів.

Не змінилися і показники стосовно питання про національну орієнтацію релігії і Церкви. Понад половини опитаних вважають, що Церква, релігія не повинні бути національно зорієнтованими. Таку думку поділяють 53,2% респондентів (серед віруючих — 49,5%). Протилежної думки дотримуються 29,4% опитаних (серед віруючих — 34,7%); не визначилися в цьому питанні — 17,4% респондентів, серед віруючих — 15,8% (таблиця “*Чи повинні Церква, релігія бути національно зорієнтованими?*”).

Чи повинні Церква, релігія бути національно зорієнтованими? % опитаних				
	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Так	29,4	34,7	23,4	21,5
Ні	53,2	49,5	59,8	58,4
Важко відповісти	17,4	15,8	16,4	20,1

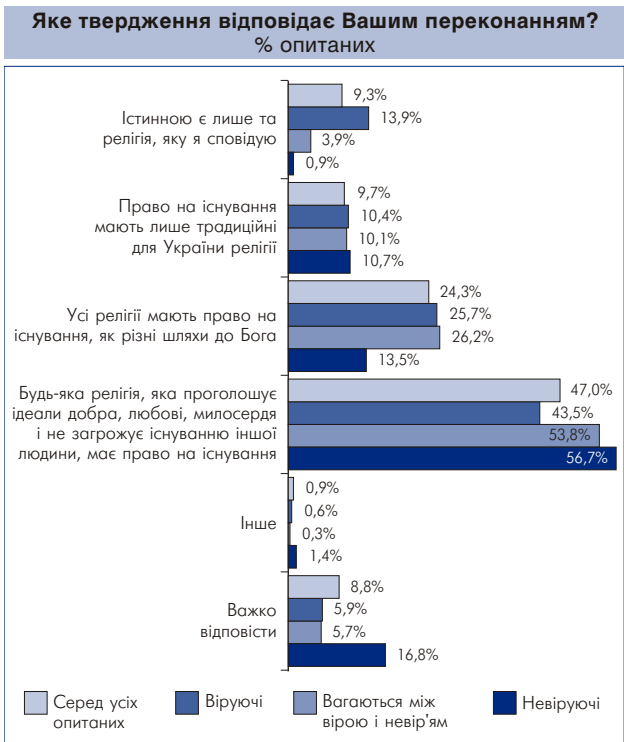
Релігійна толерантність

Показник релігійної толерантності дещо знизився — у 2000р. він становив 76,0%, зараз — 71,3% (серед віруючих — 72,0% та 69,2%, відповідно)⁹.

Отже, 71,3% опитаних переконані в тому, що право на існування має або “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини” (47,0%; з числа

віруючих — 43,5%), або всі релігії “як різні шляхи до Бога” (24,3%; з числа віруючих — 25,7%) (див. діаграму).

Водночас, слід відзначити, що майже кожен десятий з опитаних (9,3%) — а з числа віруючих — кожен шостий (13,9%) обрали категоричне та безкомпромісне твердження “Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”. Ще 9,7% опитаних (з числа віруючих — 10,4%) переконані в тому, що право на існування мають “лише традиційні для України релігії”. Ці показники, порівняно з 2000р., не змінилися.

Ставлення до неорелігійних напрямів

Попри високий рівень задекларованої толерантності, спостерігається відчутне несприйняття громадянами неорелігійних практик, зокрема — проведення масових заходів проповідниками неорелігійних напрямів і присутності в українському радіо- та телебаченні програм, підготовлених неорелігійними місіями.

Прояви, рівень та мотивація негативного ставлення до неорелігійних масових заходів. Більшість опитаних (58,3%) засвідчили негативне ставлення до проповідей, сеансів зцілення тощо, які проводяться через засоби масової інформації або в закладах освіти та місцях масової присутності громадян (діаграма “Як Ви ставитесь до масових заходів неорелігійного характеру”). Таке ставлення виявили 57,8% віруючих і 70,2% невіруючих.

Головною причиною негативного ставлення до зазначених заходів є переконання в тому, що вони

насправді — “шахрайство, що приносить його організаторам матеріальну вигоду” (44,5% опитаних, хто дав негативну оцінку). 35,6% респондентів схилилися до думки, що ці заходи так чи інакше завдають шкоди здоров'ю громадян; майже кожен п'ятий опитаний (18,1%) переконаний, що діяльність зарубіжних проповідників неорелігійних напрямів шкодить традиційній вірі населення (таблиця “Причини негативного ставлення до масових заходів, що проводяться неорелігійними організаціями”).

Значна частина (44,0%) опитаних з числа противників масових заходів неорелігійного характеру переконані, що такі заходи мають бути заборонені законом. При цьому, майже половину цього числа (46,4%) складають респонденти, які вважають зазначені заходи шахрайством; 30,3% — ті, хто переконаний у тому, що вони завдають шкоди здоров'ю громадян; 21,7% — переконані, що зазначені заходи шкодять традиційній вірі населення.

Причини негативного ставлення до масових заходів, що проводяться неорелігійними організаціями, % тих, хто дав негативну оцінку

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Ці заходи — шахрайство, яке приносить його організаторам матеріальну вигоду	44,5	41,4	46,9	55,2
Пропаганда “масових зцілень” надзвичайно шкідлива, оскільки багатьом людям навіть надається сподівання на чудо, вони не лікуються і тим самим ризикують своїм здоров'ям, а іноді — й життям	23,9	22,8	23,7	26,9
Діяльність зарубіжних проповідників неорелігійних напрямів шкодить традиційній вірі населення	18,1	22,9	16,4	4,8
Вважаю, що це негативно впливає на психічне здоров'я людини	11,7	10,5	11,6	13,1
Інше	1,8	2,4	1,4	0,0

Водночас, майже третина (31,3%) противників масових заходів упевнені, що заборонити їх законом не вдасться або тому, що “сьогодні, коли лікування стало недоступним, владі вигідно, щоб люди надіялися на цілителів”(8,3%), або — “оскільки представники зарубіжних неорелігійних течій мають змогу матеріально зацікавити представників влади”(23,0%).

Майже чверть (24,0%) опитаних з числа противників масових заходів переконані, що їх заборонити не слід, оскільки “люди повинні мати право вибору та самі відповідати за наслідки”.

У контексті питання про присутність в українському радіо- та телебаченні програм, підготовлених неорелігійними місіями, виявилось негативне ставлення майже третини (32,0%) громадян до будь-якої релігійної пропаганди на радіо та телебаченні. Така пропаганда, на думку зазначеної частини респондентів, “має бути взагалі

заборонена” (таблиця “*Ставлення до присутності в українському радіо- та телеэфірі програм, підготовлених неорелігійними місіями*”). Серед віруючих такої думки дотримуються 25,7% опитаних; серед невіруючих — 58,7%.

Значна частина (20,4%) опитаних виявили позитивне ставлення до присутності в українському радіо- та телеэфірі неорелігійних програм. Ці респонденти дотримуються думки: “Не має значення, які релігійні організації готують радіо- або телепрограми. Головне — що люди мають можливість долучитися до віри”.

Прояви, рівень і мотивація позитивного ставлення до неорелігійних масових заходів. Позитивно ставляться до масових заходів, що їх проводять неорелігійні проповідники, 15,9% опитаних. Серед віруючих — 18,1%, серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям — 17,4%. Примітно, що з числа віруючих, які позитивно ставляться до зазначених заходів, 76,7% складають особи, які ідентифікують себе як православні.

Свою позицію симпатки неорелігійних масових заходів мотивують тим, що “ці заходи дають можливість людям долучитися до віри” (72,0% з числа тих, хто позитивно ставиться до зазначених заходів) та “допомагають хворим зцілитися” (20,7%)¹⁰.

Рівень дотримання права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань. Питання відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви

Частка громадян, які позитивно оцінюють стан дотримання в Україні права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань дещо знизилася. У 2000р. 66,3% опитаних були “повністю згодні” або “скоріше згодні” з твердженням про те, що “в Україні існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом”. Зараз загальний показник становить 62,6%, (таблиця “*Оцінка стану дотримання права на свободу совісті*”).

Примітно, що зазначене твердження підтримують більшість респондентів з числа віруючих — 67,5%. Абсолютно не згодні з цим твердженням 21,7% від загального числа респондентів і 18,6% віруючих.

Знизився показник стосовно питання про надмірність релігійної свободи в Україні. Менше

Ставлення до присутності в українському радіо- та телеэфірі програм, підготовлених неорелігійними місіями, % опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Релігійна пропаганда по радіо та на телебаченні має бути взагалі заборонена, усі релігійні проповіді, обряди тощо повинні відбуватися лише у відповідних культових приміщеннях і не транслюватися на масову аудиторію	32,0	25,7	31,3	58,7
Не має значення, які релігійні організації готують радіо- або телепрограми. Головне — що люди мають можливість долучитися до віри	20,4	24,1	19,4	10,8
Держава має слідкувати за тим, аби і неорелігійні організації, і традиційні Церкви були рівною мірою представлені в радіо- та телеэфірі, навіть коли мова йде не про державні, а про приватні радіо та телекомпанії	16,1	18,6	15,8	7,5
Кількість часу, що відводиться тим чи іншим релігійним організаціям на радіо та телебаченні, має бути пропорційною чисельності їх віруючих	13,2	13,5	15,8	8,0
Інше	4,7	5,7	2,6	3,8
Важко відповісти	13,6	12,4	15,1	11,2

Оцінка стану дотримання права на свободу совісті,* % опитаних

	Серед усіх опитаних			Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом	62,6	21,7	15,7	67,5	18,6	13,9	62,2	24,2	13,6	45,1	32,9	22,0
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється	33,9	40,8	25,3	31,5	44,9	23,6	39,3	34,1	26,6	35,2	35,2	29,6
Релігійні організації і Церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами	31,5	38,9	29,6	28,6	45,3	26,1	35,6	32,0	32,4	38,1	27,9	34,0

* Показники в стовпцях “згоден” і “не згоден” узагальнені аналогічно до таблиці на с.6.

третини — 31,5% опитаних, проти 37,6% у 2000р., — “повністю згодні” (14,1%; проти 17,2%) та “скоріше згодні” (17,4%; проти 20,4%) з твердженням про те, що релігійні організації занадто зловживають наданими їм правами та свободами. Аналіз масиву даних дозволяє з'ясувати, що підтримка цього твердження кореспондується переважно з негативним ставленням до неорелігійних об'єднань і здійснюваних ними заходів, про що йшлося вище.

Загалом, апеляції до права на свободу совісті досить часто використовуються як аргументи на користь релігійної толерантності та рівності віросповідань. Водночас, виявляється невизначеність і суперечливість громадської думки стосовно одного з принципових питань забезпечення свободи совісті — відокремлення Церкви від держави та школи від Церкви.

Значна частина (37,5%) опитаних не погодилася з твердженням про те, що “відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви є необхідними передумовами демократичності держави та забезпечення права людини на свободу совісті”; більш ніж третина

¹⁰ 7,3% з числа тих, хто позитивно ставиться до масових заходів, здійснюваних проповідниками неорелігійних напрямів, відзначили відповідь “інше”.

Чи є відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви необхідними передумовами демократичності держави і забезпечення права людини на свободу совісті?
% опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Так	28,9	26,0	29,4	42,5
Ні	37,5	42,5	32,6	25,0
Важко відповісти	33,6	31,5	38,0	32,5

(33,6%) — не змогли визначитися; 28,9% — погодилися із зазначеним твердженням (таблиця “Чи є відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви необхідними передумовами демократичності держави і забезпечення права людини на свободу совісті?”).

Таку невизначеність і суперечливість позицій можна пояснити, зокрема, тим, що переважна більшість громадян України або не знають походження та історичного контексту запровадження цього принципу в церковно-державних відносинах, або мають стосовно нього негативні асоціації. Так, 40,5% громадян не знають, кому належить ідея відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви, тоді як 49,3% пов'язують її з ідеологією марксизму-ленінізму (таблиця “Кому належить ідея відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви?”). Аналіз масиву даних дозволяє з'ясувати, що заперечення принципу відокремлення кореспондується з переконанням у його належності до ідеології марксизму-ленінізму.

Кому належить ідея відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви?
% опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Ідеологам марксизму-ленінізму	49,3	49,1	51,3	55,4
Ідеологам французької буржуазної революції	5,6	5,5	4,9	7,5
Ідеологам американської демократії	2,1	2,3	0,8	2,8
Засновникам протестантизму	2,5	2,3	3,1	2,3
Не знаю	40,5	40,8	39,9	32,0

На відміну від невизначеності та суперечливості позицій стосовно відокремлення Церкви від держави, позиції громадян стосовно ідеї впровадження інституту “державної Церкви” (на зразок Англійської Єпископальної Церкви у Великій Британії або Елладської Православної Церкви у Греції) є більш визначеними та сталими. За впровадження подібного інституту в Україні висловилися лише 19,2% опитаних, проти — 49,2% (таблиця “Доцільність впровадження в Україні інституту “державної Церкви””).

44,3% з числа противників ідеї “державної Церкви” вважають, що запровадження подібного інституту “суперечить праву людини на свободу совісті та призведе до дискримінації віруючих інших церков”; 37,1% — переконані, що “надання пріоритету будь-якій церкві викличе лише додаткове напруження в міжцерковних та церковно-державних відносинах”¹¹.

¹¹ 7,0% відзначили відповідь “інше”; 11,6% — не змогли відповісти.

Доцільність впровадження в Україні інституту “державної Церкви”,
% опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Доцільно	19,2	24,8	17,1	5,6
Не доцільно	49,2	46,3	53,4	59,5
Важко відповісти	31,6	28,9	29,5	34,9

Висновки

Аналіз результатів соціологічного опитування свідчить про те, що в Україні існує досить високий рівень суспільної потреби в релігії і Церкві. Понад половину українських громадян вважають релігію першочерговою життєвою потребою.

Потреба в релігії визначається переважно її духовною і соціокультурною складовими. Значимою для громадян є і її соціополітична складова: понад половину опитаних переконані в тому, що релігія є одним із чинників демократизації суспільства.

Водночас, досить значна частина громадян вважають, що релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини. Так думає, зокрема, майже кожен п'ятий (21,1%) український віруючий та майже 40% з числа тих, хто вагається між вірою і невір'ям. Привертає увагу та обставина, що серед віруючих, які вважають релігію мало пристосованою до потреб сучасної людини, майже 90% складають православні.

Значимість Церкви у своєму житті громадяни пов'язують не лише з її прямим призначенням, але й з участю у суспільних справах.

Церква (релігійна організація) справляє вплив на політичні переконання своїх прихильників. Серед віруючих такий вплив на формування їх політичних переконань засвідчили майже 13% опитаних; серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям — майже 5%. Враховують політичні позиції своїх релігійних організацій майже чверть вірних УГКЦ; близько 10% вірних УПЦ та понад 12% вірних УПЦ-КП.

Загалом, серед віруючих відзначається дещо вищий, порівняно з невіруючими рівень довіри до соціальних і політичних інститутів, силових державних структур і місцевих органів влади. Відчутно вищим є рівень готовності до участі у виборах.

Українське багатоконфесійне суспільство є у цілому релігійно толерантним. Водночас, відзначається несприйняття значимою частиною громадян певних проявів неорелігійних практик та не традиційних для України релігій.

Переважна більшість громадян позитивно оцінюють рівень дотримання в Україні права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань. Водночас, виявляється невизначеність і суперечливість громадської думки стосовно одного з принципових питань забезпечення свободи совісті — відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви.

Натомість, досить визначеними є позиції громадян стосовно недоцільності впровадження в Україні інституту “державної Церкви”. Не користуються значимою суспільною підтримкою також ідеї національно зорієнтованої релігії та Церкви. ■